

Armoedebestrijding hoeft rijke landen weinig te kosten

Jeffrey D. Sachs

The End of Poverty. How we can make it happen in our time.

Londen: Penguin Books, 2005; 397 blz.; [Nederlandse uitgave: *Het einde van armoede. Hoe we dit doel binnen twintig jaar kunnen bereiken* (Rotterdam: Lemniscaat, 2005; 412 blz.; 22,50 euro; ISBN: 90-5637-765-5)]

Jeffrey Sachs is een invloedrijk Amerikaans econoom, die veel bekendheid heeft gekregen als adviseur van talrijke regeringen in ontwikkelingslanden en voormalige Oostblok-landen. In die hoedanigheid heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan het 'gezond maken' van hun ontwrichte economieën. Een deel van zijn boek *The End of Poverty* bevat een uitvoerig verslag, bijna in dagboek-stijl, van zijn persoonlijke ervaringen en successen in uiteenlopende landen als Bolivia, Polen, Rusland, China, India, Malawi en Bangladesh. Niet geremd door enige bescheidenheid beschrijft hij in detail zijn vele ontmoetingen met ministers en presidenten van de bezochte landen, die hij verrijkt met 'the Sachs Plan as a way out of the economic crisis'.

Op het eerste gezicht verschillen de voorstellen van Sachs voor economisch herstel niet veel van de wijdverbreid toegepaste Wereldbank/IMF-hervormingen, vastgelegd in de zg. structurele-aanpassingsprogramma's (SAP's). De laatste veronderstellen de economische groei te kunnen herstellen door hervormingsmaatregelen, die voornamelijk gericht zijn op vier hoofdthema's: 1 sanering van de overheidsfinanciën (d.w.z. bezuinigingen); 2 versterking van de internationale concurrentiepositie door devaluatie

van de nationale munt; 3 monetaire maatregelen om het binnenlandse geldwezen op orde te brengen en om de inflatie te verminderen; en 4 prijsvorming van goederen en diensten als resultaat van de marktverhoudingen (vraag en aanbod) en niet langer door de overheid gereguleerd.

Dit accent op marktwerking en een naar buiten gerichte ontwikkelingsstrategie vindt men ook terug bij Sachs in zijn voorgestelde remedies in bovengenoemde landen. Ook hij is een enthousiast pleitbezorger van het neo-liberale gedachtegoed, met als sleutelbegrippen: vrije marktwerking, privatisering en handelsliberalisering. De uitkomsten van de globaliseringsprocessen beoordeelt hij eveneens positief. Economische groei in arme landen wordt bevorderd door open grenzen en buitenlandse investeringen van *multinationals*.

De eerste SAP's dateren van 1980, maar ze hebben in de meeste gevallen niet de verwachte resultaten opgeleverd. In een aantal (Afrikaanse) landen is de armoede juist vergroot. Mede daardoor hebben Wereldbank en IMF de hervormingsprogramma's enigszins aangepast, is het marktdogma afgezwakt en heeft de collectieve sector (de overheid) weer een rol toebedeeld gekregen. Die rol beperkt zich echter tot het creëren van wat men is gaan noemen 'an enabling environment', wat erop neerkomt dat de overheid dié activiteiten moet ondernemen die de markt in staat stellen zo goed mogelijk te functioneren. Anders geformuleerd: de overheid moest de, inmiddels door Wereldbank en IMF onderkende, 'market failures' corrigeren. Een overheid in dienst van de markt dus.

Wat de nadruk in Sachs' werk echter onderscheidt van deze 'nieuwe

SAP's' is dat hij veel meer de negatieve kant van marktwerking onderkent en benadrukt: 'Markets can cruelly bypass large parts of the world, leaving them impoverished and suffering without respite.' (blz. 3) Sachs' centrale boodschap is dat, zonder een actieve en effectieve overheid die 'zwaar' investeert in doorslaggevende sectoren als gezondheid, onderwijs, landbouw, infrastructuur en wetenschap en technologie, geen proces van economische groei op gang gebracht kan worden. Maar regeringen en individuele huishoudens in arme landen zijn te arm om die massale investeringen op te brengen. Vandaar zijn pleidooi de ontwikkelingshulp naar de Derde Wereld aanzienlijk te verhogen en de knellende schuldenlast te verlichten.

Een voorwaarde is wel dat de fondsen zoveel mogelijk direct ter beschikking worden gesteld van de lokale 'communities' en minder via de centrale overheid lopen, die in veel gevallen – zo leert de ervaring – de hulpfondsen maar gedeeltelijk aan directe armoedebestrijding heeft besteed. Vooral in Afrika, waar als enige continent in de laatste 25 jaar de extreme armoede aanzienlijk is gestegen, is in zijn ogen meer ontwikkelingshulp noodzaak. Vooral dáár zijn investeringen in ziektebestrijding, onderwijs en voedsellandbouw urgent. Hoewel met veel minder nadruk betoogt Sachs eveneens dat naast de noodzakelijke investeringen in de arme landen zelf, ook op mondiaal niveau hervormingen nodig zijn in het stelsel van internationale betrekkingen. Juist de obstakels, veroorzaakt door het oneerlijke wereldhandelsstelsel en het schuldenprobleem, verdienen aandacht. In Sachs' visie zijn het implementeren van produktiviteit-

verhogende (westerse) technologieën in arme landen en het bestrijden van de soms dramatische gevolgen van de wereld-klimaatveranderingen andere essentiële elementen in een effectieve armoedebestrijding.

In 2000 lanceerden de Verenigde Naties een omvangrijk en ambitieus project voor het reduceren en uiteindelijk elimineren van extreme armoede in de wereld. Dit zg. Millennium Project beoogde verwezenlijking van de *Millennium Development Goals* (MDG's). Een groot deel van deze doelstellingen heeft betrekking op wat men vroeger 'basic needs' noemde: het halveren van het percentage mensen dat in 1990 van minder dan een dollar per dag moest rondkomen; het bestrijden van de honger in de wereld; elk kind primair onderwijs; minder kindersterfte; gelijke rechten voor mannen en vrouwen; het sterftcijfer van moeders tijdens de bevalling drastisch verminderen; bestrijding van HIV/Aids, malaria en TB; en een betere toegang tot essentiële medicijnen, schoon en voldoende drinkwater en adequaat onderdak.

Andere, meer contextuele doelen richten zich op het tegengaan van milieu-degradatie; het toepassen van duurzame produktiemethoden; behoorlijk bestuur; conflictbestrijding; een goede transport- en communicatie-infrastructuur; en schuldenverlichting en meer ontwikkelingshulp voor armoedebestrijding. In september 2005 werd tijdens een speciale VN-top in New York de tussenbalans opgemaakt van de voortgang. Pijnlijk duidelijk bleek dat na vijf jaar Millennium Project de resultaten uiterst pover zijn; een reden voor Sachs de streefdatum maar een decennium op te schuiven tot 2025.

Het grootste gedeelte van Sachs' boek is gewijd aan een analyse van de voorwaarden om het VN-project nieuw leven in te blazen en alsnog te laten slagen. VN-chef Kofi Annan

vroeg hem de leiding op zich te nemen en hij publiceerde in januari 2005 het veelbesproken rapport 'Investing in Development. A practical plan to achieve the Millennium Development Goals'. Voor dit rapport werden tientallen experts uit de hele wereld gerekruteerd en gegroepeerd in tien zg. 'task forces'. Die maakten een gedetailleerde studie van de vele dimensies van de armoede in de wereld. Sachs' boek volgt in detail de vérgaande voorstellen en strategieën zoals in dit rapport verwoord. De problemen zijn het grootst in Afrika, waar elke dag nodeloos 10.000 mensen omkomen door armoede, honger en aan armoede gerelateerde ziekten.

Het nuttige van Sachs' boek is dat hij een praktische berekening maakt van de noodzakelijke investeringen die met de uiteindelijke verwezenlijking van de doelen zijn gemoeid. Zijn belangrijke conclusie is dat het financiële offer dat de rijke landen moeten brengen, relatief gering is. Het karwei kan geklaard worden als de rijke landen zich metterdaad zouden houden aan de sinds jaren gedane belofte 0,70% van hun bruto nationaal produkt aan ontwikkelingshulp te besteden. Sachs berekende dat in de komende periode 2006-2015 jaarlijks gemiddeld \$ 161 miljard nodig is om de 1,1 miljard mensen, die leven van 1 dollar of minder per dag, uit hun extreme armoede te 'bevrijden'. Dit bedrag vertegenwoordigt 0,48% van het inkomen van de rijke landen – aanzienlijk minder dus dan het al toegezegde percentage van 0,7. Het huidige jaarlijkse bedrag aan ontwikkelingsfondsen is \$ 65 miljard, na aftrek van de \$ 11 miljard jaarlijkse schuldenaflossing door de arme landen. Dat is slechts 0,23 % van het rijke-landen-inkomen – aanzienlijk minder dan de toegezegde 0,70%. Bovendien vloeit ongeveer 60% van de hulp via 'gebonden bestedingen' en dure westerse zg.

'expert-consultants' weer terug naar de donorlanden. Vooral de Verenigde Staten moeten het ontgelden. Sachs noteert met afschuw dat zijn eigen land slechts 0,15 % van het inkomen aan ontwikkelingshulp besteedt. Als de Amerikanen de gedane belofte zouden nakomen, is al een zeer groot deel van de benodigde \$ 161 miljard bij elkaar gebracht. Sachs benadrukt dat, als na 2015 de millennium-doelen zijn bereikt, de hulpbedragen verminderd kunnen worden, omdat de arme landen dan beter in staat zijn zelf meer inkomen te genereren.

Helaas valt er veel af te dingen op Sachs' berekeningen. Min of meer terloops vermeld, hanteert hij een macro-economisch model (in hoofdstuk 13), waarin per definitie elke geïnvesteerde hulpdollar zal leiden tot een vast bedrag aan economische groei in elk ontvangend land. Dit model (met zijn ingebouwde investering-groei-automatisme) staat in de economische wetenschap bekend als het *Harrod-Domar model*, dat in de jaren '50 werd gebruikt om de omvang van de destijds benodigde ontwikkelingshulp te berekenen. Zonder dat Sachs dit gedateerde model bij name noemt, heeft hij het via de achterdeur weer van stal gehaald.

Maar niet voor niets is dit model destijds snel terzijde geschoven. Het model sluit immers per definitie uit dat geïnvesteerd kapitaal tot minder, of zelfs helemaal geen, produktiegroei leidt. In Sachs' redenering helpt (kapitaal)hulp per definitie. Maar de werkelijkheid leert dat na decennia ontwikkelingshulp, in het ene land wel en in het andere land niet of nauwelijks produktiegroei heeft plaatsgevonden. De centrale vooronderstelling van het model, dat elke geïnvesteerde hulpdollar automatisch leidt tot inkomensgroei, is dus niet realistisch.

Vreemd genoeg benadrukt Sachs zelf dat kennis van de specifieke omstandigheden in afzonderlijke landen

een *sine qua non* is voor het effectief aanwenden van hulp. Hiermee lijkt hij zich weer van het model te distantiëren. In andere hoofdstukken van zijn boek ondersteunt hij de huidige opvatting dat in de arme landen investeringen en vooral nieuwe technologieën in een groot aantal uiteenlopende sectoren noodzakelijk zijn.

Maar Sachs overschat de kans dat deze inspanningen metterdaad tot economische groei en minder armoede zullen leiden. Andere factoren, in het bijzonder de oneerlijke internationale handels- en marktverhoudingen, de omvang van de buitenlandse particuliere investeringen en de 'internationale concurrentiekracht' van het desbetreffende land zijn vaak doorslaggevend. Bovendien wijst recent onderzoek uit dat zelfs als er in een land een aanzienlijke stijging van het nationale inkomen plaatsvindt, de armen niet automatisch mee profiteren. Niet zelden gebeurt het tegenovergestelde: het aantal armen neemt toe, doordat meer groepen (bijv. kleine boeren) juist uitgesloten worden van deelname aan de 'marktprocessen' en daardoor verder gemarginaliseerd raken. Bovendien hebben de snel groeiende Aziatische landen bewezen dat de strategie van 'open grenzen' pas succesvol kan zijn als in een fase daarvoor, door afscherming van de invloeden van de mondiale economie, de eigen markt tot ontwikkeling is gebracht.

Sachs heeft weinig oog voor deze wezenlijke zaken. Tegen beter weten in blijft hij geloven (of meer nog: hopen) dat een stroom extra hulpgeld van rijk naar arm op zich zelf 'can do the trick': een einde maken aan de extreme armoede van miljoenen mensen. Sachs lijkt ook geen oog te hebben voor de bevindingen van een groeiend aantal onderzoeken waaruit blijkt dat er geen positieve relatie bestaat tussen verstrekte hulp

en economische groei. In een recent IMF-rapport, *Aid and Growth. What does the cross country evidence really show?*, werd dit nog eens duidelijk aangetoond.

Men hoeft geen aartspessimist te zijn om de effectiviteit van de 'Sachs-oplossing' in twijfel te trekken. Afgezien van de onzekerheid of de rijke landen de gedane hulpbelofte dit keer wél zullen nakomen en ook of de regeringen van arme landen de politieke wil zullen hebben de hulpfondsen metterdaad aan te wenden voor armoedebestrijding, is er een veel ingewikkelder en fundamentele uitdaging: hoe kunnen de talrijke arme en kwetsbare economieën, waar het grootste aantal extreem-armen wonen, getransformeerd worden tot levensvatbare economieën, die met succes kunnen opereren in de harde wereld van de internationaal-economische verhoudingen. Een beetje meer geld van de rijke landen zal wellicht helpen, zeker als het gaat om het financieren van meer onderwijs, alsmede betere gezondheidszorg en directe ziektenbestrijding.

Maar belangrijker is dat de regeringen van de arme landen zelf meer werk maken van armoedebestrijding door interne politieke en economische hervormingen door te voeren. De rijke landen op hun beurt moeten bereid zijn een werkelijke bijdrage te leveren door bijv. hun oneerlijke internationale handelspraktijken te staken en de sinds jaren bekritiseerde, omvangrijke landbouwsubsidies aan Amerikaanse en Europese boeren eindelijk af te schaffen. Verwijdering van de door de EU opgeworpen handelsbarrières, in de vorm van hoge importtarieven voor bijv. Afrikaanse eindprodukten, is een ander voorbeeld van een maatregel die werkelijk uitzicht zou bieden op meer economische welvaart in de arme landen. In Sachs' gepassioneerde oproep meer hulpfondsen over te maken, zijn deze structurele voor-

waarden om de armoede in de wereld terug te dringen sterk onderbelicht gebleven.

Henk Meilink

Drs. H.A. Meilink is verbonden aan het Afrika Studiecentrum te Leiden.

Rectificatie

In het januarinumnummer 2006 is op blz. 48 (recensie van Carl Ceulemans: 'Militaire ethiek in theorie en praktijk') bij de bibliografische gegevens van de besproken boeken als redacteur vermeld 'Th. P. van Baarda'. De eindredactie biedt hiervoor aan de desbetreffende redacteur haar excuses aan. (N. B. Deze onjuiste naam was vermeld op de website van Uitgeverij Damon; eindred.)

Andersglobalistische kommer en kwel

Susan George

Een andere wereld is mogelijk als..

Rotterdam: Lemniscaat, 2005; 200 blz.;
19,95 euro; ISBN: 90-5637-698-5

Deze bespreking betreft de Nederlandse vertaling van het laatste boek van Susan George, een van de meest vooraanstaande vertegenwoordigers van de andersglobalisten.

In de inleiding stelt de auteur dat voor het lezen van haar boekje geen kennis van de economie of van enig ander vakgebied is vereist. Zij voegt daaraan toe: '[G]elukkig maar, want ik ben geen econoom. Maar ik beweeg me vaak in dat territorium, dus ik weet wat het is om de naargeestige stappen te doorkruisen en een pad te hakken door die dichtbegroeide jungle, op zoek naar verklaringen.' Afgezien van de tenenkrommende beedspraak geeft deze omineuze zin correct weer wat de lezer wél en niet mag verwachten. In ieder geval géén grondige kennis van de inzichten die gedurende ruim twee eeuwen door de economische wetenschap zijn verworven.

Alle misstanden van de wereld worden door Susan George op een grote hoop geveegd en worden toegeschreven aan inwisselbare zondebokken, zoals kapitalisme, neo-liberalisme, neo-conservatisme, *multinationale ondernemingen*, de multilaterale organisaties ('De Verschrikkelijke Tweeling: De Wereldbank en het Internationale Monetaire Fonds'), de Verenigde Staten ('... de Amerikanen blokkeren elke mogelijke vooruitgang') en president Bush. Zij is fel tegenstander van de Washington Consensus, die een open liberale wereldeconomie belichaamt, waarin handelsbelemmeringen worden opgeruimd en landen

financieel-economisch orde op zaken stellen. Door de auteur wordt deze Washington Consensus consequent met 'WC' afgekort, hetgeen misschien suggereert dat zij deze het liefst zou willen doorspoelen.

Op monetair gebied bepleit Susan George een expansionistisch keynesiaans beleid, in plaats van het huidige beleid dat gericht is op beheersing van begrotingstekorten en beperking van inflatie. Zou zij wel beseffen dat de extreme en nog steeds groeiende schuldenlast van de EU-landen, die al decennia als een molensteen om hun nek hangt, regelrecht voortvloeit uit dat zelfde keynesiaanse beleid?

Wanneer wordt gepleit voor 'flexibilisering' van de arbeidsmarkten, is dat volgens de auteur het codewoord voor het opgeven van verworvenheden van de afgelopen eeuw op het gebied van lonen, arbeidsomstandigheden, sociale voorzieningen, vakanties, eerlijke sollicitatie- en ontslagprocedures, ziektekostenverzekeringen en sociale bescherming. Maar zou ze beseffen dat als er geen klanten zijn voor de afname van producten die de rechthebbenden op deze verworvenheden voortbrengen, het hele begrip 'verworvenheden' op losse schroeven komt te staan?

Uiteraard vinden we bij haar ook de bekende litanie van de ecologische ellende, zoals het broeikas effect en klimaatverandering met toenemende weersextremen ('[het] staat vast dat het klimaat duurzaam zal veranderen, ongetwijfeld met vernietigende gevolgen...'); de verdwijnende ozonlaag; de vernietiging van de regenwouden; het massaal uitsterven van diersoorten; de vervuilde lucht en het vervuilde water; de verminkte kustlijnen; de verwoestijning; de genetisch gemanipuleerde gewassen; enz. Maar zou ze ervan op de hoogte

zijn dat klimaatverandering van alle tijden is? Zou ze weten dat de antropogene (door de mens veroorzaakte) broeikashypothese wetenschappelijk niet bewezen is en dat de gemiddelde wereldtemperatuur sinds 1998 is gedaald in plaats van gestegen? Zou het haar bekend zijn dat de ozonlaag zich weer aan het herstellen is en dat er geen sprake is van massaal uitsterven van diersoorten?

Alles bij elkaar maakt Susan Georges boek de indruk van een propagandistisch pamflet: een aaneenrijging van politiek correcte linkse clichés. Voor degenen die minder in beslag worden genomen door actievoeren dan de auteur, en die daardoor in hun leven ook nog wel eens tijd hebben gehad een boek te lezen, doet het ook denken aan een opgewarmd prakje van Marx en Marcuse.

Maar deugt er dan helemaal niets aan het boek van Susan George? Toch wel. Zij wordt ongetwijfeld geïnspireerd door een diepe bewegensheid met allerlei ellende en onrecht in de wereld. En dat siert haar. Ook dient haar rol als 'luis in de pels' niet te worden onderschat. Maar dat betekent nog niet noodzakelijkerwijs dat haar 'oplossingen' ook het door haar gewenste effect zullen hebben. Vanzelfsprekend biedt haar boek een handzame catechismus voor de andersglobalisten, met aardige hoofdstukjes, inclusief praktische tips voor (beschaafd) actievoeren. Men kan dan ook met haar meevoelen wanneer zij zich erover beklaagt dat de gewelddadige acties van de andersglobalisten in de media breed worden uitgemeeten, terwijl de serieuze argumenten van de overweldigende meerderheid van de goedwillende andersglobalisten worden genegeerd.

Ook voor de voorstanders van globalisering biedt het boek een

informatief overzicht van de klaging van de andersglobalisten. En ook al gaat ze slordig om met de feiten, kent zij de benodigde literatuur niet, fladdert zij voorbij aan de dilemma's waarmee de mens in zijn economisch handelen wordt geconfronteerd, en overdrijft ze schromelijk, de fundamentele boodschap van Susan George is dat de mens er geen puinhoop van dient te maken, noch wat betreft de

economie, noch ten aanzien van de ecologie. En wie zal dat niet met haar eens zijn?

Voor een evenwichtige (en optimistische) behandeling van globalisering en andersglobalisering is men echter aangewezen op andere literatuur. Mijn favoriet is *De grote globaliseringsgids* van de Nederlandse auteur Evert Nieuwenhuis. Daarin komen ook auteurs aan bod die de

kritiek van Susan George c.s. op de globalisering gedetailleerd weerleggen. En dat is nooit weg, want anders zouden de mensen de verhalen van Susan George ook nog gaan geloven.

Hans Labohm

Drs H.H.J. Labohm is econoom en voormalig adviseur van de directie van Instituut Clingendael.

Voor- en tegenstanders van globalisering aan het woord

Evert Nieuwenhuis

De Grote Globaliseringsgids.

Van Aandeelhouder tot Zapatista.

Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep, 2005; 366 blz.; 19,90 euro; ISBN: 90-5515-571-3

In 1999 vertrok journalist Evert Nieuwenhuis voor een half jaar naar Afrika om te 'zien, horen, ruiken en voelen hoe een grote meerderheid van de bevolking leeft: in armoede'. Na terugkomst in het rijke westen liet de vraag 'hoe moeten we armoede bestrijden?' hem niet meer los. Zijn zoektocht naar een antwoord op deze vraag leverde echter geen onduidelijk antwoord op. Hulporganisaties, andersglobalisten en liberale economen gaven allen een andere kijk op deze zaak. Eén ding werd hem echter wel duidelijk: het sleutelwoord in deze discussie is 'globalisering', het proces van toenemende mondiale wederzijdse afhankelijkheid.

Nieuwenhuis miste echter een discussie waarin voor- en tegenstanders van globalisering aan het woord komen over de vraag hoe armoede het beste kan worden bestreden. Dit was voor hem de reden *De Grote Globaliseringsgids* te schrijven. In dit encyclopedisch naslagwerk wil hij

de begrippen die in de discussie over globalisering naar voren komen, bij elkaar brengen en op een heldere, zakelijke manier beschrijven. Zijn eigen mening laat hij hierbij achterwege, maar de meningen van voor- en tegenstanders komen wel uitgebreid aan bod. De onderwerpen in *De Grote Globaliseringsgids* zijn op alfabetische volgorde gerangschikt. Per trefwoord geeft de auteur aan of het onderwerp binnen het thema economie, politiek, migratie, milieu of cultuur valt. De keuze voor deze thema's wordt niet toegelicht en zij is eigenlijk vanzelfsprekend. Wel geeft Nieuwenhuis per thema een lemma aan dat een goede introductie op het overkoepelende onderwerp biedt.

In de inleiding geeft Nieuwenhuis de volgende definitie van het begrip globalisering: 'het proces waarin mensen uit verschillende delen van de wereld met elkaar in contact komen en elkaar beïnvloeden'. Volgens Nieuwenhuis is er sprake van zowel economische, culturele als politieke globalisering en voltrekken deze processen zich elk in hun eigen tempo. Hiermee neemt hij afstand van de traditionele, economische betekenis van het begrip globalisering. Toch ligt in zijn boek de nadruk op het economische proces. In de inleiding

wordt alleen aan deze economische 'globaliseringsvariant' een speciale paragraaf besteed en de aan economie gerelateerde trefwoorden zijn verreweg in de meerderheid. Zo wordt er uitgebreid (in 16 pagina's) aandacht besteed aan de Wereldbank. Hierbij komen niet alleen de organisatie, de doelstellingen en de geschiedenis van dit instituut aan de orde, maar wordt er bijvoorbeeld ook een beschrijving gegeven van een aantal geslaagde en mislukte projecten. Daarnaast verschaft het artikel interessant cijfermateriaal. Zo kan in *De Grote Globaliseringsgids* worden opgezocht wat het budget van de afdelingen van de Wereldbank is en hoe het stemrecht over de diverse landen is verdeeld.

Hoewel er ruimschoots aandacht wordt besteed aan voor de hand liggende onderwerpen als de VN, het IMF en de NGO's, behandelt Nieuwenhuis ook, enigszins verrassend, begrippen zoals 'voetbal', 'Bollywood' en 'soaps'. Zo blijkt bij het onderwerp 'soaps' dat de populairste soaps ter wereld niet uit Hollywood komen, maar uit São Paulo en Mexico Stad. De Mexicaanse soap *LA Usurpadora* wordt in maar liefst 120 landen uitgezonden. Nieuwenhuis noemt soaps een 'spiegel van de wereld'. De emoties van de hoofdpersonen zijn universeel, waardoor

mensen over de hele wereld zich met hen kunnen vereenzelvigen. Conform de opzet van zijn boek laat de auteur ook bij dit onderwerp de kritiek aan bod komen. Zo menen tegenstanders van globalisering dat *soaps* een 'etage van de westerse levensstijl' zijn. Dit sluit aan bij de meer algemene kritiek dat globalisering vooral eenrichtingsverkeer is, met het westen als dominante factor.

Nieuwenhuis' *Grote Globaliseringsgids* is als naslagwerk bedoeld voor zowel beginners als gevorderden op

het terrein van de globaliseringsdiscussie. Voor diegenen die hun standpunt over dit onderwerp nog moeten bepalen, komt dit boek zeer van pas. De belangrijkste onderwerpen en argumenten zijn op een overzichtelijke manier bij elkaar gebracht en worden duidelijk uitgelegd, waardoor het boek een goede introductie op de thematiek biedt. Zo kan de lezer zich een evenwichtige mening vormen. Voor degenen die zich dagelijks bezighouden met het globaliseringsproces en hun standpunt allang

hebben bepaald, is het boek een praktisch naslagwerk. Een dergelijke verzameling van relevante begrippen, feiten en cijfers bestond nog niet. Dit overzichtswerk zal dan ook zeker in een behoefte voorzien.

Sanne Schlepers

Sanne Schlepers studeert geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Globalisering mag ... maar dan wel socialer en democratischer

John Vandaele

Het recht van de rijkste. Hebben andersglobalisten gelijk?

Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet, 2005; 340 blz.; 20,- euro; ISBN: 90-5240-848-3

In de geschriften van critici van de globalisering overheerste lange tijd een vooral emotionele benadering, waarin de afkeer van het kapitalisme niet onder stoelen of banken werd gestoken. Dit ging ten koste van de beschrijving en de analyse, waardoor de bijdrage aan het debat over globalisering gering was.

De laatste tijd lijkt hierin echter een kentering te komen. Het dogmatische antikapitalisme is in dit kamp op zijn retour en de nuance wint terrein. Kenmerkend is de overgang in benaming van 'antiglobalisme' naar 'andersglobalisme': het doel is niet langer het fenomeen van de aardbodem te laten verdwijnen, maar om het bij te sturen. Globalisering mag, want is bijvoorbeeld nuttig gebleken om de armoede van miljoenen mensen te verminderen, maar zij moet wel

van haar antisociale, antidemocratische en antimilieu-kanten worden ontdaan. Bijsturing en aanpassing zijn de nieuwe kernwoorden. Landen, regeringen, groeperingen en individuen moeten meer democratische invloed krijgen op hoe één en ander verloopt. De globalisering moet mensen niet langer slechts overkomen, maar dient voor mensen te gaan werken, in de eerste plaats voor de armere bevolkingsgroepen.

De Belgische journalist John Vandaele heeft dit uitgangspunt genomen voor zijn kloekke boek *Het recht van de rijkste*. In vijf hoofdstukken wordt een overzicht verschaft van de belangrijkste sturingsmechanismen van het huidige internationale bestel. Achtereenvolgens komen aan bod de Wereldhandelsorganisatie WTO, de internationale arbeidsorganisatie IAO, het IMF en de Wereldbank, de (ontbrekende) Wereldmilieuorganisatie en de Verenigde Naties. Het zijn stuk voor stuk goed leesbare hoofdstukken over hoe deze organisaties functioneren, wie waarom aan de touwtjes trekken, wat de gevolgen daarvan zijn, welke discussies er bestaan om de organisaties beter (zeg maar democratischer)

te laten werken en of de auteur de voorstellen haalbaar c.q. voldoende acht. Vandaele is erin geslaagd deze potentieel taaie en vervelende stof – want wat is er zo spannend aan de stemverhoudingen of de eindeloze vergaderingen in de ECOSOC? – uiteen te zetten op een manier die zowel de beginner op het terrein van de internationale organisaties als de (relatieve) deskundige helpt zijn weg in het doolhof te vinden.

De belangrijkste verdienste van Vandaeles werk is echter dat hij, bijna ongewild, laat zien dat het proces van globalisering wel degelijk wordt gestuurd. Te vaak wordt globalisering getypeerd als een autonoom gebeuren, dat zich over ons voltrekt, en dat wij met haar goede en slechte eigenschappen dienen te aanvaarden. Zo simpel ligt het echter niet. Het feit dat de wereld de afgelopen decennia economisch steeds efficiënter is gaan werken, is geen toevaligheid, maar het resultaat van talloze beslissingen van mensen. Dat het internationale bedrijfsleven meer invloed heeft gekregen, dat de macht van staten op uiteenlopende terreinen is afgenomen, dat invoertarieven grotendeels

zijn geslacht (maar sommige zijn gehandhaafd), dat kapitaalstromen landen kunnen aandoen en weer verlaten – het zijn alle gevolgen van besluiten van mensen. In die besluiten zit structuur en die structuur heeft Vandaele blootgelegd.

Na lezing van *Het recht van de rijkste* (een titel die vooral is gebaseerd op de overheersende invloed van rijke landen in WTO en IMF) blijft een goed inzicht over in het reilen en zeilen van het wereldbestuur, of wat daarvoor door moet gaan. De titel van het boek is weliswaar pakkend, maar doet geen recht aan de complexiteit van de verhoudingen op wereldschaal. Ook arme landen hebben zich in allerlei fora georganiseerd en opereren daar soms effectief. Het tegenspel van

niet-Westerse landen tegen 'de rijken' in de Wereldhandelsorganisatie is daar een steeds duidelijker voorbeeld van. En de positie van tot voor kort arme, maar intussen bijna rijke landen laat zien hoezeer standpunten en organisaties in beweging zijn.

Vandaele houdt geen pleidooi om de hele zaak op de schop te nemen. Wilde visioenen over een betere wereld zijn hem vreemd. Hij gaat uit van de bestaande structuren en wil daarin democratische verbeteringen inpas- sen, waarbij hij het dilemma signaleert dat er op internationaal niveau een regel lijkt te bestaan die voorschrijft dat hoe machtiger, hoe minder democratisch, en hoe democratischer, hoe minder de invloed. Juist in de bespreking van dergelijke overwe-

gingen toont Vandaele zich niet alleen een criticus van het systeem, maar tevens een realist. En daarmee verdient eveneens de ondertitel *Hebben de andersglobalisten gelijk?* een nuancering. Vandaele's betoog is dermate onderbouwd, dat hij uitstijgt boven de traditionele scheidslijnen in het globaliseringsdebat. Ik vermoed dat het boek menig andersglobalist niet ver genoeg zal gaan, maar dat aan de andere kant veel 'globalisten' een aanzienlijk deel van zijn analyse zullen kunnen onderschrijven.

Roel van der Veen

Dr Roel van der Veen is historicus en verbonden aan het Instituut Clingendael.

Confrontatie met mondiaal India

Patrick De Vos

Grenzeloos India. De achterkant van de globalisering.

Rijswijk: Uitgeverij Elmar/ Van Halenwijk, 2005; 221 blz.; 17,50 euro; ISBN: 90-855-3013-X

Grenzeloos India is een reisverhaal dat begint op de luchthaven van Mumbai (Bombay) en de lezer meeneemt naar het hippy's-paradijs van de deelstaat Goa en vervolgens naar Bangalore, de Derde-Wereldtechnopool in het diepe zuiden van India. Dan gaat het via Kolkata (Calcutta) – sinds Moeder Teresa de stad met de meest droevige reputatie ter wereld – naar het mysterieuze Varanasi. Ten slotte belandt de lezer in New Delhi, het politieke machtscentrum van India.

Het unieke aan dit boek is dat het veel meer is dan een reisverhaal. Tijdens het reizen schrijft Patrick De Vos, doctor in de Politieke en Sociale Wetenschappen, opstellen over de zg.

globalisering. Hij heeft het ook over Immanuel Wallerstein en Anthony Giddens. De geschiedenis van India zit evenzeer in het verhaal, net als data uit Wereldbank- en VN-rapporten.

Het verhaal slingert tussen journalistieke reportage en politieke analyse. Bij momenten is het evenwicht wat zoek (de politieke reflectie neemt weleens lang de bovenhand), maar het blijft in elk geval veel toegankelijker dan een droge studie over de gevolgen van de zogeheten globalisering. Want over dat laatste gaat het eigenlijk.

Hoe mondialisering of globalisering in Europa werkt, daar kunnen we ons iets bij voorstellen: het zijn *fastfood*-ketens, goedkoop Chinees textiel, arbeiders die betogen omdat een vestiging delokaliseert en het *downloaden* van muziek en ander amusement met een uiterst hoge snelheid.

Dit boek toont de lezer hoe globalisering een paar duizend kilometer verder in zijn werk gaat. Hoewel

de lenzen van media en onderzoekers de laatste tijd vooral op China gericht staan, is ook India een uiterst interessante casus. India is van notoir armoedeland geëvolueerd tot een economische grote mogendheid in wording. De globalisering heeft het land op de kaart van de beleggers geplaatst en zij doet er tegelijk tradities en identiteiten wankelen.

In *Grenzeloos India* worden diverse facetten van het fenomeen in beeld gebracht. In Mumbai heeft De Vos het over de kloof tussen rijk en arm. Hij schrijft over sloppenwijken en vuilnisbelten, waar de bevolkingsgroei niet onder controle is. Hij bespreekt strategieën in het politieke discours rond armoedebestrijding (die hun doel gewoonlijk voorbijschieten), om ten slotte bij de VN-Millennium-doelstellingen te belanden.

In Goa staat de auteur stil bij het massatoerisme. Goa is 's werelds meest bekende schuilplaats voor hippy's, en alleen daarom al een grote

attractie. Toerisme is niet de eerste de beste economische sector en ontwikkelingslanden krijgen tegenwoordig jaarlijks meer dan 300 miljoen buitenlandse toeristen op bezoek. Goa-aanhangers zien zichzelf als een grote kosmopolitische eenheid, waartoe iedereen die dat wil kan behoren. De Vos prikt de mythe door en heeft het over de scheidslijnen en het nogal gemakkelijke esoterisch snobisme. Minder gemakkelijk is de zware belasting voor de lokale bevolking en zijn de cijfers die aantonen dat ruim 60% van het geld dat door de toeristische sector in Goa gegenereerd wordt, terugvloeit naar de meestal buitenlandse investeerders.

Bangalore is het schoolvoorbeeld van globalisering: het IT-mekka van India. De te snelle groei heeft de stad behoorlijk ontwricht, zo stelt De Vos in een verkeersopstopping vast. De sociale ongelijkheid is er groot en de overheid heeft niet de middelen om in te grijpen: omdat wat verderop het gras nóg groener schijnt, moeten de bedrijven hier gehouden worden. En

worden ze amper belast.

Kolkata is de hoofdstad van de misère, een imago dat permanent gereproduceerd wordt. Kolkata's armoede bestaat kennelijk ten behoeve van de spirituele verlichting van de buitenlander, merkt de auteur betrekkelijk cynisch op. Elders in India wijst hij op de opkomst van het hindoenationalisme. Ook hier biedt het globaliseringsverhaal een analysekader: wankelende identiteiten, de kansen voor sommigen, maar de onzekerheden en angsten voor anderen, zijn een voedingsbodem voor extremistische verhalen. Extremisme wordt ingevuld met particuliere culturele elementen en de vergelijking met de opkomst van rechts extremisme in Europa is snel gemaakt.

Het boek eindigt nogal opmerkelijk. In plaats van een conclusie te formuleren, laat de auteur Jean Drèze aan het woord, hoogleraar van Belgische afkomst aan de *Delhi School of Economics*. Drèze is een geëngageerd ontwikkelingseconoom en publiceerde samen met Amartya Sen

boeken over armoede, onderwijs en sociale participatie. Het boek wordt besloten met zijn mening over de huidige politiek in India en de manier waarop democratie op een lege maag functioneert.

Grenzeloos India is vooral ook scherp en mooi geschreven. Het leest vlotter dan een gemiddelde Indiase trein en is niet bedoeld voor in een stoffige bibliotheek. Het is natuurlijk een dankbaar genre (de *travelogue*, waarbij je een verhaal ophangt aan anekdotes en 'petite histoire'), en Patrick De Vos heeft er waarschijnlijk nog niet alle voordelen van benut. Het is in elk geval een bruisend boek en een goede inleiding voor wie het India van vandaag wat beter wil begrijpen.

Hendrik Vos

Prof. dr Hendrik Vos is hoogleraar bij het Centrum voor EU-studies, vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent.

Vlaams/Belgische visie op Verenigde Naties

Jan Wouters & Cedric Reyngaert (red.)
De Verenigde Naties: Een Wereld van Verschil?

Leuven/Voorburg: Acco, 2005; 377 blz.;
30,- euro; ISBN: 90-334-5829-2

De publikatie van een nieuw Nederlandstalig boek over de Verenigde Naties kan in beginsel worden verwelkomd. Het bespreken van zo'n verzameling bundel is altijd een moeilijke zaak, zeker als het gaat om niet minder dan tweeëndertig bijdragen. Ze alle te bespreken is niet goed mogelijk. Vaak zijn ze, zoals ook in het hier te bespreken boek, nogal ongelijksoortig

van kwaliteit. Daar komt nog bij dat het selectie criterium voor zowel de onderwerpen als de auteurs volstrekt onduidelijk is – tenzij als criterium heeft gegolden dat ze alle, naar mag worden aangenomen, de Belgische nationaliteit hebben. Jan Wouters (hoofdredacteur) is voorzitter van de Belgische Vereniging voor de Verenigde Naties, hoogleraar internationale organisaties en hoofd van het Instituut voor Internationaal Recht van de Katholieke Universiteit Leuven; Cedric Ryngaert (redactiesecretaris) is wetenschappelijk medewerker bij het Instituut voor Internationaal Recht van de Katholieke Universiteit Leuven.

Wat de auteurs betreft, beperken de redacteurs er zich toe op te merken dat '[e]en schare experts – VN-ambtenaren, diplomaten, academici, mensen van de civiele maatschappij en de federale én de Vlaamse minister van Buitenlandse Zaken resp. van Buitenlands Beleid – (...) tot deze bundel [heeft] bijgedragen' (blz. 11). En daar zit meteen een eerste bezwaar tegen dit boek. Men kan van een minister van buitenlandse zaken (Karel de Gucht) nauwelijks een objectief verslag verwachten over het door hem behandelde onderwerp ('België en de VN'). Hetzelfde geldt voor de Vlaamse minister, Geert Bourgeois ('Vlaanderen en de VN'). Objectief zijn hun

stukken dan ook niet. Op zich zelf zou – zeker voor Nederlandse lezers – een kritische beschouwing interessant zijn geweest over de vraag waarom een gewest het nodig vindt er een minister van buitenlandse betrekkingen op na te houden, die zich onder andere met VN-zaken bemoeit. Hoe zijn de relaties tot de federale minister, die als enige België vertegenwoordigt bij de VN, en wat voor problemen en spanningen levert dat op? Dit soort beschouwingen komt men echter in de stukken van De Gucht en Bourgeois niet tegen. Zij zijn politici die, zoals politici overal ter wereld, hun beleid toelichten en verdedigen. Voor alle duidelijkheid: een groot aantal van de andere bijdragen in het boek – in het bijzonder die zijn geschreven door aan Belgische universiteiten verbonden medewerkers – voldoen wel degelijk aan de gebruikelijke academische maatstaven.

Het boek bevat vier delen en wordt afgesloten met een epiloop van de redacteuren. Deel I gaat over het institutionele VN-kader; deel II behandelt niet-overheidsactoren en de VN; deel III is gewijd aan VN-activiteitsdoelstellingen: van nu en straks; en deel IV handelt over België, Vlaanderen, de Europese Unie en de VN. De selectie van de in deel III opgenomen onderwerpen roept de meeste vragen op. Een aantal van de gekozen thema's ligt voor de hand: veiligheid, vredesoperaties, mensenrechten, vluchtelingen, ontwikkelingssamenwerking, handel, milieu, het internationale recht. Maar waarom wél afzonderlijke bijdragen over kinderen en vrouwen (hier aangeduid als 'de genderproblematiek'), maar *niet* over rassendiscriminatie en genocide? Waarom wél afzonderlijke bijdragen over HIV/Aids en drugsbestrijding, maar *niet* over dekolonisatie en wapenbeheersing/ontwapening? Wellicht hadden de redacteuren goede redenen voor deze keuzen, maar het valt te betreuren

dat zij hebben nagelaten duidelijk te maken waarop deze berusten.

Het boek bevat veel nuttige, feitelijke informatie en is als inleiding bijvoorbeeld voor studenten in principe geschikt. In een aantal bijdragen wordt terecht veel aandacht besteed aan de voorstellen tot hervorming van de VN uit 2004 van het door secretaris-generaal Kofi Annan ingestelde 'High Level Panel', maar door de afsluitingsdatum van de tekst (eind 2004) kon uiteraard geen rekening worden gehouden met het weinige dat de top van september 2005 heeft opgeleverd.¹

Naar verhouding wordt – afgezien dan van de al genoemde bijdrage van de minister van buitenlandse zaken en die van de Belgische oud-diplomaat Alex Reyns – betrekkelijk weinig aandacht besteed aan de rol van België als zodanig. Zo had ik graag meer willen lezen over de befaamde Yerodia-uitspraak van het Internationale Gerechtshof over immuniteit van regeringsleiders, die ingrijpende gevolgen had voor de werking van de Belgische strafwetgeving over in het buitenland en door buitenlanders begane misdrijven tegen de menselijkheid. Nu wordt deze wel in het voorbijgaan genoemd (in het artikel van Marc Cogen en Erik de Brabandere over de VN en het internationale recht), maar er wordt niet dieper op ingegaan.

Ronduit verbazingwekkend vond ik dat in het overigens goede artikel van Ann Pauwels over de VN en vredesoperaties in de opsomming over 'Hoe het Begon...' (blz. 146) de omvangrijke *Opération des Nations Unies au Congo* (ONUC) uit de jaren 1960-'61 in het geheel niet wordt genoemd. De rol van België in het dekolonisatieproces in Kongo en die bij de genocide van 1994 in Rwanda zouden in een boek van Belgische auteurs over de VN meer aandacht hebben verdiend. Oud-diplomaat Eric Suy meldt dat België waarschijnlijk eind 2006 voor

de vierde keer door de Algemene Vergadering tot niet-permanent lid van de Veiligheidsraad zal worden gekozen: 'Dit is niet enkel een eer voor ons land, maar het getuigt tevens van de erkenning, door de internationale gemeenschap, dat België bekwaam is om deze taak op zich te nemen.' (blz. 19) Nog afgezien van de omstandigheid dat er geen 'internationale gemeenschap' bestaat,² weet Suy als geen ander dat de keuze van niet-permanente leden van de Veiligheidsraad vooral een kwestie van evenredige geografische verdeling over de leden van de VN is en dus géén betoan van eer of erkenning.

In sommige bijdragen houdt men zich wel erg angstvallig aan de officiële stukken. Zo meldt Veronique Joosten in haar bijdrage over de mensenrechten dat de Sub-Commissie ter Bevordering en Bescherming van de Rechten van de Mens 'is samengesteld uit 26 onafhankelijke deskundigen, die in hun persoonlijke hoedanigheid zetelen voor een termijn van vier jaar' (blz. 160). Dat is formeel juist, maar ook is algemeen bekend dat sommige van de leden van de Sub-Commissie als oud-ambassadeurs of oud-ministers, of zelfs als zittende ambassadeurs, aanzienlijk minder onafhankelijk zijn dan andere. Ook vroeg ik mij af waar Raymond Sommeryns zijn stelling op baseert dat 'het secretariaat een merkwaardig hoog niveau van integriteit en bekwaamheid, zoals vereist door het Handvest, is blijven behouden' (blz. 66). Recente berichtgeving over corruptiepraktijken, o.a. in het 'Olie voor Voedselprogramma' voor Irak, lijken in een andere richting te wijzen. Het ware beter geweest het stuk over het Secretariaat en de secretaris-generaal aan een andere deskundige dan uitgerekend de directeur van het Departement voor Publieke Informatie van de VN toe te vertrouwen.

Bart Bode ('Hoofd van de Studie-

dienst van Broederlijk Delen') toont begrip voor het verwijt dat niet-gouvernementele organisaties veelal te weinig duidelijk maken namens wie zij spreken (blz. 90). Dat is een veel gehoord verwijt, in het bijzonder van gouvernementele zijde. In het geval van mensenrechtenorganisaties (waar ik zelf het meest mee vertrouwd ben) kan men echter ook de stelling huldigen dat de inhoud van de boodschap belangrijker is dan namens wie of namens hoevelen die wordt overgebracht. Als *Human Rights Watch* of *Amnesty International* uiting geven aan ongerustheid over de schendingen van de mensenrechten in Darfur, doet het er volstrekt niet toe hoe 'representatief' zij zijn. Belangrijker (en niet door Bode vermeld) is het verschijnsel van de zogeheten 'GONGOs', organisaties die door overheden zijn opgericht en/of worden gesteund, maar zich *manifesteren* als niet-gouvernementele organisaties. Het zou goed zijn, als aan dat verschijnsel resoluut een einde zou kunnen worden gemaakt. Transparantie is daartoe een eerste vereiste.

Lily Boeykens (voormalig Belgisch

vertegenwoordigster vrouwenrechten bij de VN en voormalig voorzitter van de Internationale Nederlandstalige Vrouwenraad) geeft een goed overzicht van de VN-organen die zich met vrouwenrechten bezighouden. Het is jammer dat zij geen aandacht besteedt aan de vraag of het een goede zaak is dat het Comité voor de Rechten van de Vrouw als enige van de mensenrechtencomités uitsluitend in New York vergadert, terwijl ook het ondersteunende deel van het VN-secretariaat 'in New York is gevestigd, in splendid isolation' van de andere medewerkers op het gebied van de mensenrechten, die zich allen in Genève bevinden, onder directe hoede van de Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens. De (Nederlandse) Adviesraad Internationale Vraagstukken heeft onlangs aandacht gevestigd op dit vraagstuk en ervoor gepleit het deel van het VN-secretariaat dat zich met vrouwenzaken bezighoudt, naar Genève te verhuizen.³

Ondanks deze bezwaren is het boek zeker de moeite van het lezen waard. Nog twee opmerkingen. De betekenis

van de ondertitel ontgaat mij. Is het soms een impliciete verwijzing naar minister Jan Pronks geruchtmakende nota uit 1990, met die zelfde titel? Dan had dat toch op zijn minst moeten worden vermeld en uitgelegd. En helemaal tot slot: een register heb ik smartelijk gemist. Het maken van een zorgvuldig en goed doordacht register betekent veel werk, maar het is voor een goed gebruik van een dergelijk werk volstrekt onmisbaar.

P.R. Baehr

Noten

- 1 Zie mijn 'Ingrijpende hervorming Verenigde Naties opnieuw mislukt', in: *Internationale Spectator*, november 2005, blz. 586-590.
- 2 Zie Duco Hellema, 'De "Internationale Gemeenschap" bestaat niet', in: *NRC Handelsblad*, 9 april 2004.
- 3 Adviesraad Internationale Vraagstukken, *De Verenigde Naties en de Rechten van de Mens*, advies nr. 38, Den Haag, september 2004, blz. 22.

Dr P.R. Baehr is emeritus hoogleraar Rechten van de Mens aan de Universiteit Utrecht.

Paradoxen in het denken van Jan Pronk

Jan Pronk

Willens en wetens. Gedachten over globalisering en politiek.

Amsterdam: Bert Bakker; 2005; 298 blz.; 18,95 euro; ISBN: 90-351-2877-X

Politici die met enige regelmaat een boek publiceren waarin zij hun ideeën ontvouwen over internationale verhoudingen, zijn in Nederland op de vingers van één hand te tellen. Alleen dat maakt al nieuwsgierig naar

de inhoud van het nieuwste boek van Jan Pronk.

Wim Kok noemde hem eens 'minister van beroep', maar hij is in zijn werkzame leven actief geweest op vele andere terreinen, zoals de wetenschap en de wereld van de Verenigde Naties. Sinds 2004 is hij speciaal vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de VN in Soedan, en sporen daarvan zijn ook te vinden in *Willens en wetens*, een bundeling van twaalf recente toespraken en artikelen. De titel is een pronkiaanse provocatie: de mondiale

middenklasse jaagt meedogenloos haar eigenbelang na, en maakt daarbij de onderklasse tot slachtoffer. Dat is even slikken voor vrijwel alle lezers van het boek, aangezien de auteur die middenklasse definieert als iedereen die meer verdient dan een dollar per dag. Dat is in Nederland vrijwel iedereen, maar in een land als Soedan bestaat een aanzienlijke onderklasse die onder dit absolute bestaansminimum leeft. Deze indeling van de mensheid roept overigens wel vragen op: hoe homogeen is de aldus gedefinieerde middenklasse?; en: is er ook nog een

hogere klasse? En zo ja: hoe verhoudt die hogere klasse zich tot de middenklasse? Jammer genoeg blijven al die vragen onbeantwoord – het boek bestaat immers uit ‘gedachten’ en dus niet uit volledige theorieën.

Wat het denken van Pronk (en daarmee ook dit boek) zo fascinerend maakt, zijn de paradoxen waaruit het is opgebouwd. Ik noem er vier:

Oud en nieuw

Pronk vindt zichzelf opnieuw uit, steeds weer. De anti-kapitalist van de jaren zeventig keerde in 1989 terug op zijn post (Ontwikkelingssamenwerking) en schreef samen met een groep ambtenaren de beleidsnota *Een wereld van verschil*,¹ een grondige analyse van het internationale armoedeprobleem en de kansen die de jaren negentig zouden gaan bieden om daar iets aan te doen. Drie jaar later verscheen een aanvulling, getiteld *Een wereld in geschil*,² waarin de toenmalige minister zich aanzienlijk minder optimistisch betoonde: de wereld is er na de val van de Muur niet vreedzamer op geworden; conflicten binnen landen rijzen de pan uit; en de hoop dat een internationaal vredesdividend zou vrijkomen voor ontwikkeling is dan al aanzienlijk getemperd.

De nieuwe bundel *Willens en wetens* valt te beschouwen als een vervolg op het elf jaar geleden verschenen werk *De kritische grens*.³

De auteur is opnieuw *sadder and wiser*: ‘Er zat een element van wishful thinking in mijn analyse van destijds’, zo schrijft hij nu. In het nieuwste boek gaat hij dan ook een paar flinke stappen verder. De hedendaagse globalisering brengt armoede en ongelijkheid voort, ondanks alles wat beweerd mag worden over nieuwe kansen voor iedereen. Met die opvatting drukte Pronk zijn stempel op een PvdA-discussienota over globalisering.⁴ Niettemin acht hij een oprecht en duurzaam globaliseringsbeleid mogelijk. ‘Globali-

sering is geen natuurproces. Globalisering is maakbaar.’

Maakbaarheid en determinisme

Is er eigenlijk nog wel een basis voor hoop op een betere toekomst? Het is opvallend hoe sceptisch Pronk reageert op de haalbaarheid van een internationaal initiatief om de armoede uit te bannen, de *Millennium Development Goals* van de Verenigde Naties. In zijn inaugurele rede voor het Institute of Social Studies (in deze bundel opgenomen onder de titel *Per ongeluk of met opzet? De millenniumontwikkelingsdoelen en de globalisering*) onderschrijft Pronk de doelstellingen, maar toont hij tegelijkertijd met feiten en cijfers aan dat die niet gehaald zullen worden. Niet omdat het tempo te ambitieus is, maar veel erger: omdat de trend in omgekeerde richting verloopt: de mondiale ongelijkheid neemt toe. ‘Het inkomen per hoofd van de bevolking is [in de jaren negentig, JJK] in meer dan vijftig landen gedaald. Honger is in ruim twintig landen toegenomen. Het kindersterftecijfer is gestegen op een manier die in eerdere decennia niet is gezien.’ De volging van Den Uyl, door zijn *criticasters* vaak getypeerd als een profeet van de maakbare samenleving, beschrijft hier een *Verelendingsproces* zonder veel illusies over een betere samenleving die daarop kan volgen.

De dringend gewenste paradigma-wijziging (van veiligheidsdenken naar duurzaamheid) kan maar langs twee wegen bereikt worden, aldus Pronk: door verzet en geweld; of door verlicht leiderschap dat gepaard gaat met verlicht burgerschap. Daarvoor is principieel meer nodig dan de burgermanswaarden die christendemocraten (waarden en normen) en sociaal-democraten (fatsoen) in Nederland prediken.

Idealisme en pessimisme

Wat Pronk precies bedoelt met ver-

licht leiderschap en verlicht burgerschap wordt nog wel zo’n beetje duidelijk in zijn boek. Conflictbeheersing, zelfbeheersing en verdraagzaamheid staan daarbij voorop. Mandela wordt genoemd als het schoolvoorbeeld van een verlicht leider: ‘niet wereldvreemd, wel bereid zich van de achterban te distantiëren en de hand te reiken aan de tegenstanders van weleer en de potentiële tegenstanders van nu.’ Maar wie het boek in zijn geheel leest, krijgt weinig houvast om zich aan deze laatste strohalm vast te klampen. De tendensen die in kaart gebracht worden, wijzen overwegend naar een wereld die geregeerd wordt door hebzucht, angst en haat. En nieuwe Mandelae’s hebben zich nog niet in groten getale aangediend.

Geweld als middel tot systeemveranderingen wijst Pronk in zijn algemeenheid af: het leidt slechts tot tegengeweld, escalatie en chaos. Typerend blijft de reactie die Pronk in 1996 gaf bij de verschijning van een aan hem gewijd boek: *Jan Pronk. Rebel met een missie*.⁵ Met die ondertitel was hij weinig ingenomen. Een *rebel* immers keert zich tegen het systeem, waar Pronk als rechtgeaard sociaal-democraat een verandering van binnenuit bepleit. En dat zijn politieke boodschap een *missie* werd genoemd, viel al evenmin in goede aarde bij de geportretteerde minister: het was immers geen geloof dat hij predikte, maar een rationele analyse van ontwikkelingen en keuzemogelijkheden.

Socialisme en calvinisme

Dat brengt ons op een vierde bron van spanning in het denken van Pronk: hij is onmiskenbaar een socialist, maar tegelijkertijd een calvinist *pur sang*. Niet in de theologische zin van het woord, maar wel waar het gaat om zijn visie op mens en maatschappij. De mens is misschien niet zo slecht en geneigd tot alle kwaad als de Heidelbergse catechismus stelt, maar erg

veel goeds valt er van de *homo sapiens* niet te verwachten. De mens is dan wel gezegend met het vermogen keuzen te maken, maar in de praktijk zet hij zijn kennis doorgaans in voor het ongebreideld najagen van zijn eigenbelang. Pronks boek biedt ook weinig steun voor de gedachte dat de mens die behoort tot de onderklasse moreel beter is dan de vermaledijde middenklasse. En hoe kan de onderklasse zich emanciperen zonder zelf een nieuwe middenklasse te vormen?

Daarmee zijn we er nog niet, want tegenstellingen zijn er ook in de rollen die Pronk vervult: nu eens politicus, dan weer wetenschapsman. En – sinds zijn benoeming door Kofi Annan tot speciaal vertegenwoordiger voor Soedan – soms ook interna-

tionaal ambtenaar. Wie Pronk kent als de controversiële politicus die als publieke figuur in Nederland vooral sterke gevoelens van haat tot genegenheid oproept, staat versteld hoe hij op het internationale toneel als geduldig diplomaat en bruggenbouwer te werk gaat. Dit maakt het ook moeilijk hem in te delen in het kamp van *realo's* of *fundi's*. Jan Pronk is het willens en wetens allebei.

Jan Jaap Kleinrensink

Noten

- 1 *Een wereld van verschil, Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig*, 's-Gravenhage, 1990, Kamerstuk 21 813, nrs. 1-2.

- 2 *Een wereld in geschil, De grenzen van de ontwikkelingssamenwerking verkend*, 's-Gravenhage, 1993.
- 3 Jan Pronk, *De kritische grens, Beschouwingen over tweespalt en orde*, Amsterdam, 1994.
- 4 *Wereld in beweging, Globalisering en Sociaal-Democratie*, Amsterdam: Evert Vermeer Stichting, 2003.
- 5 Margriet Brandsma & Pieter Klein, *Jan Pronk, Rebel met een missie*. Haarlem/Amsterdam, 1996.

Jan Jaap Kleinrensink was van 1989 tot 2004 werkzaam bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, onder meer als particulier secretaris van Jan Pronk tijdens diens ministerschap op Ontwikkelingssamenwerking in het eerste Paarse kabinet (1994-1998).

Radicalisering van Nederlands bekendste moslimjongeren

Emerson Vermaat

De Hofstadgroep – portret van een radicaal-islamitisch netwerk.

Soesterberg: Uitgeverij Aspekt B.V., 2005; 144 blz.; 13,95 euro; ISBN: 90-911292X

'Amateuristisch, maar daarom niet minder gevaarlijk.' Zo typeert onderzoeksjournalist Emerson Vermaat de radicaal-islamitische Hofstadgroep. Vermaat beschrijft het proces van radicalisering van 's lands bekendste moslimjongeren en doet verslag van de ontwikkelingen die aanleiding waren voor de lopende rechtszaak tegen de groep. Het boek is opgedragen aan de ouders en nabestaanden van Theo van Gogh.

Vermaat baseerde zijn onderzoek op krantenartikelen, interviews, (eigen) verslagen van rechtszittingen, politierapporten en AIVD-

ambtsberichten. Hoewel het boek *De Hofstadgroep* voornamelijk overzichtelijk maakt wat de oplettende krantenlezer al wist, leverde Vermaats onderzoek een aantal interessante inzichten op. Eén opmerkelijk gegeven is dat enkele leden van de Hofstadgroep contact lijken te hebben gehad met geestverwanten in Pakistan, gelijkgestemden met wie ook betrokkenen van de aanslagen in Madrid en Londen in contact stonden. Ook maakt de auteur aannemelijk dat andere leden van de Hofstadgroep geweten moeten hebben van het voornemen van Mohammed B. om Theo van Gogh te vermoorden.

De bruikbare inzichten in het boek worden echter overschaduwd door het feit dat de auteur geen keuze lijkt te hebben kunnen maken tussen de rol van objectief *beschrijver* en subjectief *criticaster*, en verzuimd heeft in een voorwoord toe te lichten wat zijn opzet zou zijn. Hoewel Vermaats

weergave van de gebeurtenissen overzichtelijk en feitelijk is, wordt de lezer telkens gehinderd doordat de auteur zijn ongenueanceerde mening geeft. Op dergelijke momenten komt de bevooroordeelde, soms zelfs regelrecht discriminerende houding van Vermaat ten opzichte van immigranten en allochtonen aan de oppervlakte. Bijvoorbeeld op blz. 14, waar Vermaat stelt: '[Z]e geven andere verdachten de schuld [...] Vooraf Marokkaanse verdachten zijn daar uiterst bedreven in.' En op blz. 71 zegt hij denigrerend: '... de man had over zijn eerdere asielaanvragen in Duitsland gelogen – een bekend fenomeen overigens, dat asielhoppen heet.'

Soms doet Vermaat dergelijke ongenueanceerde uitspraken door de weergave van interviews met buurtbewoners, bijvoorbeeld op blz. 30: '... de mensen die hier woonden [konden] niet eens hun eigen auto kwijt. En dan stapten er van die figuren in

lange gewaden uit – het leken wel Arabieren.’ Soms doet hij dit op eigen titel, zoals op blz. 17: ‘hun ouders radicaliseren doorgaans niet, hoewel die vaak minder goed opgeleid zijn en niet zelden een uitkering hebben. Het gaat wel om oerconservatieve culturen.’

De onderbouwing van de door Vermaat ingenomen stellingen is vaak ontoereikend. Bijvoorbeeld wanneer hij stelt dat plegers van zelfmoordaanslagen aan hun daad een orgastisch genot beleven (blz. 57), of dat Mohammed B. tijdens zijn gruweldaad inwendig moest lachen (blz. 57). Uit het feit dat bij Mohammed B. filmmateriaal is gevonden van seks met een lijk, zou volgens Vermaat blijken dat de moordenaar van Theo van Gogh seksueel pervers zou zijn. En ook de parallel die Vermaat trekt tussen het religieus gemotiveerd geweld, waar Mohammed B. en zijn vrienden van genieten, en de SS, het satanisme en primitieve Afrikaanse religies is te

mager om geloofwaardig te kunnen zijn.

Maar het meest storende nuancegebrek doet zich voor wanneer Vermaat islamitisch extremisme, zoals dat van de Hofstadgroep, in verband brengt met criminaliteit die gepleegd wordt door jongeren met een islamitische achtergrond. Hoewel hij beweert dat bij de radicalisering van de Hofstadgroep sociale marginalisering geen rol heeft gespeeld – de leden hadden immers bijna allemaal een goede opleiding genoten – beschrijft hij vervolgens de criminaliteit in randstedelijke achterstandswijken. Daarmee trekt hij de lijn door van verwerpelijk religieus extremisme naar criminaliteit, waarvan sociale marginalisering wel degelijk een belangrijke oorzaak is. De problemen met criminele jongeren in de Amsterdamse Diamantbuurt of met *loverboys* zijn echter niet in verband te brengen met religieus gemotiveerd geweld, en dergelijke suggesties zijn

onnodig chargerend en schadelijk voor de interculturele verhoudingen in de samenleving.

Het belangrijkste punt van kritiek op *Vermaats boek* is dan ook dat de schrijver ermee bijdraagt aan een verharding van de discussie over islam in Nederland en aan de verwijdering tussen etnische groepen. Zijn naar populisme neigend taalgebruik zal wellicht goed worden ontvangen bij de eerder beschreven buurtbewoners, maar doet geen recht aan de uiterst nuancegevoelige discussie. Terwijl Vermaat de Hofstadgroep omschrijft als ‘amateuristisch, maar daarom niet minder gevaarlijk’, kan die zelfde kwalificatie mijns inziens op zijn eigen boek van toepassing worden geacht.

Merel Baracs

Merel Baracs studeerde Hebreeuws, Arabisch en Religiestudies aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is verbonden aan het Instituut Clingendael.